

ВСТУП

У відповідності до приписів Сімейного кодексу України (у подальшому – СК) аліментні зобов'язання виступають однією з форм сімейних майнових відносин між дружиною і чоловіком, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї та родичами.

Системний аналіз відповідних норм СК дозволяє здійснити певну класифікацію аліментних правовідносин за характером майнових зобов'язань, що покладаються у відповідності до закону на конкретного суб'єкта сімейних правовідносин. Це дозволяє умовно виділити п'ять основних груп майнових зобов'язань членів сім'ї, які можуть делегувати аліментні відносини.

Перша група.

Майнові зобов'язки, що покладені на батьків:

- зобов'язок утримувати дитину до досягнення нею повноліття (див. ст. 180 СК);
- зобов'язок брати участь у додаткових витратах на дитину, що спричинені особливими обставинами (див. ст. 185 СК);
- зобов'язок утримувати повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги (див. ст. 198 СК);
- зобов'язок утримувати повнолітніх дочку, сина, які продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги (ст. 199 СК).

Друга група.

Майнові зобов'язки повнолітніх дітей:

- зобов'язок утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (див. ст. 202 СК);
- брати участь у додаткових витратах, зумовлених тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю батьків (див. ст. 203 СК).

Третя група.

Взаємні майнові зобов'язки подружжя:

- зобов'язок подружжя матеріально підтримувати один одного і брати участь у витратах, що пов'язані із хворобою або каліцтвом дружини, чоловіка (див. ст.ст. 75, 90 СК).

Четверта група.

Майнові зобов'язки осіб щодо інших членів сім'ї та родичів:

- зобов'язок особи надавати утримання іншим, крім дітей та батьків, членам своєї сім'ї або родичам за умови, що в них немає ближчих за ступенем споріднення осіб, зобов'язаних їх утримувати, або ж коли останні не можуть надавати їм належного утримання (див. главу 22 СК).

П'ята група.

Майнові зобов'язки жінки і чоловіка, які тривалий час проживали однією сім'єю, проте не перебували у зареєстрованому шлюбі:

- обов'язок надавати утримання тому з них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, або хто проживає з їхньою дитиною (див. ч.ч. 2, 3, 4 ст. 84, ст.ст. 86, 88 СК).

Перелічені групи майнових обов'язків членів сім'ї не породжують напряму аліментних правовідносин. За змістом СК ці майнові обов'язки складають матеріальну частину права членів сім'ї на утримання за певних обставин. Що стосується аліментних відносин, то вони виникають тоді і оскільки наявні порушення чи загроза порушення прав членів родини. Це реалізується шляхом примусового використання права вимоги через ухвалення судом рішення про стягнення аліментів. Фактично з правової точки зору це є не інакше, як спонукання особи, зобов'язаної за законом, до виконання свого майнового обов'язку у натурі.

Однак цим не вичерпуються можливості реалізації аліментних відносин. За певних обставин сторони цих відносин можуть реалізувати їх в інший спосіб – мова йде про угоду. Наприклад батьки неповнолітньої дитини мають можливість реалізувати право на утримання дитини і обов'язок на надання такого утримання у формі договору (див. статті 78, 89, 99, 189, 190 СК).

Що стосується **суб'єктів аліментних відносин**. Сучасне сімейне право України виділяє загалом два суб'єкти – це платник аліментів та особа, на яку (на користь якої) аліменти сплачуються.

Тут маються деякі особливості. Наприклад, коли дитина проживає з матір'ю, а платником аліментів є батько, не матір, а **саме дитина виступає реципієнтом** матеріального утримання і власником аліментів. В такому разі матір дитини виступає в якості третьої особи у цих аліментних відносинах, елементи цивільного представництва якої збігаються з батьківським обов'язком отримувати ці аліменти та використовувати їх винятково на потреби дитини. Такою третьою особою може бути також законний представник неповнолітнього (опікун чи піклувальник). Така саме схема і у випадку стягнення аліментів на повнолітніх непрацездатних чи недієздатних членів родини.

Слід мати на увазі, що право сімейне і цивільне не передбачають тісного взаємозв'язку виникнення аліментних відносин і рівня дієздатності зобов'язаної особи. Тобто в ситуації, коли є рішення суду про визнання учасника сімейних правовідносин недієздатним чи про обмеження його у дієздатності, цей факт не звільняє відповідну особу від обов'язку надавати в обумовлених законом випадках матеріальну допомогу своїм дітям, батькам, іншим членам сім'ї та родичам. В таких випадках майновий обов'язок недієздатного платника аліментів за рахунок останнього виконуватиме його опікун (частина 2 ст. 15 СК), а вчинення обмеженою у дієздатності особою дій, спрямованих на виконання її майнових сімейних обов'язків, потребуватиме згоди піклувальника.

Так само не є визначальним факт неповноліття батьків для реалізації аліментних відносин. За наявності усіх необхідних умов в такому випадку дід і

баба (по відношенню до дитини), себто батьки цих батьків неповнолітніх, виступають такими собі третіми особами та зобов'язані надавати своєму синові, дочці допомогу у виконанні останніми батьківських обов'язків (див. ст. 16 СК). Більш того, вони за певних умов самі можуть стати прямими учасниками цих аліментних відносин. Це трапляється у випадку неможливості (зумовленої поважними причинами) для неповнолітніх батьків надавати своїм дітям належне утримання (див. ст. 256 СК). До таких причин можна віднести наприклад продовження навчання (за денною формою), недосягнення передбаченого законом віку трудової правоздатності, тяжку хворобу чи каліцтво тощо.

Як було вище сказане, аліментні відносини обумовлюються відносинами сімейними і матеріальними. Виникають вини за певних умов. Системний аналіз приписів СК дозволяє виявити такі умови і проаналізувати правовий підхід до реалізації аліментних відносин.

Законодавець відніс до загальних об'єктивних чинників, які зумовлюють аліментні відносини і є обов'язковими для прийняття судового рішення про стягнення аліментів, таку їх сукупність:

- неповноліття чи непрацездатність особи – реципієнта аліментів;
- об'єктивна потреба у отриманні матеріального забезпечення;
- реальна спроможність зобов'язаної особи надавати матеріальне утримання.

Це загальна схема, при цьому правовий підхід сучасного сімейного права насправді є більш гнучким, бо він враховує ще й додаткові фактори, що зумовлюють деякі винятки із вказаної загальної схеми.

Наприклад, ч. 4 ст. 76 СК передбачає таку ситуацію, коли за сукупністю певних обставин один із подружжя не мав до розлучення можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду. Це частіше трапляється з жінками, пов'язане з вихованням дітей, особливістю роботи іншого подружжя, піклування про інших членів родини, хворобою та з інших вагомих причин. В таких випадках протягом трьох років від дня розірвання шлюбу має право на утримання навіть тоді, коли є працездатним, але за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати таку допомогу. Тобто законодавчо одному з подружжя надані додаткові гарантії щодо права на утримання і право це законодавчо не пов'язане з умовою працездатний реципієнт аліментів чи ні.

Інше виключення із загальної схеми визначене ч. 1 ст. 88 СК. Це стосується випадку, коли разом з одним з батьків проживає дитина з інвалідністю, яка потребує постійного догляду. Тут право на утримання виникає у цього подружжя і за умови його працездатності, і незалежно від наявного матеріального стану. Тобто в цьому випадку законні гарантії реалізації права на утримання не залежать від об'єктивної потреби в такому утриманні. Такі самі умови формуються у випадках, передбачених 4 ст. 84 СК і частині 3 ст. 86 СК. Тобто підвищені гарантії законодавчо передбачені й для дружини під час вагітності; дружини або чоловіка

у разі проживання з ними дитини віком до трьох років (у випадку, коли дитина має вади фізичного або психічного здоров'я до досягнення нею віку 6 років).

Тобто, за таких обставин для виникнення аліментних зобов'язань буде достатньо лише однієї об'єктивної умови – здатності (спроможності) зобов'язаної особи надавати матеріальне утримання.

Отже, як універсальну умову для виникнення аліментних зобов'язань можна вважати спроможність зобов'язаної особи надавати матеріальне утримання реципієнту аліментів.

При цьому тут слід зауважити, що тлумачення цієї спроможності доволі жорстке по відношенню до цієї зобов'язаної особи. **Ані відсутність роботи, ані наявність іншого утримання не слугують індульгенцією щодо обов'язку утримання** (наприклад, рішення Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду в справі 234/6207/17 від 15 травня 2018 року).

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів» від 17 травня 2017 року № 2037-VIII було внесено зміни до ст. 179 Сімейного кодексу України.

Вказані зміни перетворили норму на новелу, оскільки внесли абсолютну новачку у правий статус аліментів на утримання дітей.

Отже, згідно з ч. 1 ст. 179 СК у попередній редакції передбачалось, що аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням. Неповнолітня дитина мала право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання.

Приписи ст. 179 СК в новій редакції передбачають таке:

1. Аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини.

2. Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, одержаними на її утримання.

Ця новація поміж іншим означає таке – отримані за рішенням суду та сплачені платником суми аліментів не можуть використовуватись батьками на свої власні потреби всупереч інтересам дітей, оскільки відтепер є саме їх власністю. Цей перерозподіл права власності делегує виникнення інших правовідносин.

Якщо дитина не досягла чотирнадцяти років, тобто відповідно до приписів Цивільного кодексу України (надалі ЦК) вважається малолітньою, тому вона має право використовувати отримані аліменти лише на укладення дрібних побутових угод, які задовольняють її побутові потреби та стосуються предмета, який має невисоку вартість (на сьогодні це оціночне поняття).

ЦК також передбачає, що дитина у віці від 14 до 18 років крім дрібних побутових угод також має право:

- самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами (тобто і аліментами);
- самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) (тут і аліментами);
- за згодою органу опіки та піклування та батьків розпоряджатися грошовими коштами, що внесені іншими особами в банк або іншу фінансову установу на її ім'я (тут і аліментами).

Проте на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна, навіть за рахунок грошових коштів, які є аліментами, повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування.

ЦК також передбачено, що у деяких випадках дитина, яка не досягла повноліття, отримавши повну цивільну дієздатність, зможе розпоряджатись своїми грошовими коштами повністю самостійно. Зокрема:

- якщо дитина досягла 16 років і працює за трудовим договором;
- якщо дитина записана матір'ю або батьком дитини;
- якщо дитина досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю.

Визнанням дитини власником сплачених аліментів законодавець делегував платникові аліментів право вимагати перевірки цільового використання зазначених коштів. Тобто платник аліментів може звертатись із заявою до органів опіки та піклування щодо перевірки цільового використання аліментів, а також до суду із позовними заявами про зменшення розміру аліментів у зв'язку з їх нецільовим використанням або про зарахування аліментів на банківський рахунок дитини, тощо.

Також дитина, досягнувши 14 років, може звертатися з позовами до одного з батьків – фактичного одержувача аліментів щодо їх відшкодування у випадку використання не за цільовим призначенням.

Крім того, держава так само посилює контроль за цільовим використанням аліментів. Органи опіки і опікування проводитимуть регулярні інспекції, а порядок і періодичність таких інспекцій визначить Міністерство соціальної політики України.

Наразі на жаль це важливе питання недостатньо унормоване, вказані норми СК не дозволяють гарантувати ефективність контролю за цільовим використанням сплачених аліментів, а відповідно і захистити права дитини, зокрема права власності.

Головним «камнем спотикання» є невизначеність норм СК. Отже такі базові на перший погляд поняття як «аліменти», «цільове призначення» сформульовані розмито і не конкретно, або дефініції взагалі відсутні. Так ст. 181 СК визначає аліменти як кошти на утримання дитини. Відсутність хоча приблизно сутності поняття «утримання дитини» не дозволяє навіть орієнтовно визначити на які дитячі потреби можна їх використовувати.

І чим більший розмір аліментів, тим більше буде запитань. Про аліменти у законодавчо мінімальному розмірі і питань немає – витрати на харчі і одяг для дитини повністю «поглинають» ці копійки. А коли батьки заможні і аліменти достатньо великі, то постають риторичні питання – чи є витратою на потреби дитини часткова сплата за опалення квартири? Або заправка бензином машини для поїздки з дитиною у школу і до палацу дітей і юнацтва? Не існує правового регулювання, а відповідно не існує й методичних розробок. У таких умовах що можуть відповідні органи перевірити при здійсненні перевірки? Коли мати тупо пропиває і зарплату, і аліменти, то питань немає. А коли це не так? Як встановити і довести порушення? Питання ще те. Тут до встановлення періодичності перевірок ще цілина непахана.

Тобто нарікати наразі на роботу інспекцій передчасно. Будемо об'єктивні. Згідно з приписами ст. 186 СК питання перевірок покладено на органи опіки та піклування у формі інспекційних відвідувань. На практиці це здійснюють територіальні служби у справах сім'ї і дітей при державних адміністраціях. І діяти вони мають дуже обережно з огляду на такі обставини:

1. Не визначений обсяг повноважень при здійсненні інспекції стосовно нецільового використання аліментів.

2. Не визначені критерії і методика перевірки нецільового використання аліментів.

3. Немає підзаконного нормативного акту, який визначає компетенцію інспекції і процедуру перевірки, затверджує форму і зміст документів, що заповнюються при перевірці.

На практиці при здійсненні подібних перевірок працівники служби у справах сім'ї і дітей при державних адміністраціях мусять діяти на підставах Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, затверджений постановою КМ від 24.09.2008 № 866. І що можна встановити у таких умовах? Фактично справа з перевірки цільового використання аліментів перетворюється на абсолютно формальну дію, яка за нечастими винятками не дає підстав для якихось висновків.

Більш того, якщо платник аліментів, що ініціював так перевірку, і незадоволений її формальністю і поверхневистю, захоче оскаржити її проведення і результати, то швидше за все в нього нічого не вийде. Тому, коли немає затвердженого порядку і критеріїв проведення інспекції, то яким чином можна оскаржити те, що відбувалось?

Залишається ще одна можливість – суд.

Тут теж все туманно і така сама правова невизначеність. Наприклад, у позовній заяві платник аліментів буде просити суд (рука сама тягнеться) зобов'язати одержувача, який використовує на його думку аліменти не за цільовим призначенням, надати звіт про їх використання. З вірогідністю до 100% у цьому буде відмовлено, оскільки це не передбачає жодний нормативний акт. Тобто доказування у більшості випадків нецільового використання аліментів є дуже непростю справою. І не слід забувати, що також не існує навіть приблизного переліку потреб дитини, на які мають витрачатися аліменти, тобто при прийнятті рішення суддя вимушено буде спиратися не на чіткі норми права, а лише на аналогії та своє переконання.

Отже в «сухому» підсумку маємо таку картину – красивий намір створити із зміни правового режиму власності на аліменти важливу гарантію дотримання прав дітей з боку недобросовісних батьків поки мети своєї не досягла. Реалізація європейського підходу до вирішення питання про право власності на аліменти потребує подальших зусиль і правового регламентування.

Зміст

ВСТУП.....	3
ОСНОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....	10
СІМЕЙНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ.....	10
ЗАКОН УКРАЇНИ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку стягнення аліментів».....	104
ЗАКОН УКРАЇНИ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів».....	108
ЗАКОН УКРАЇНИ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання».....	118
КОНВЕНЦІЯ про права дитини від 20 листопада 1989 року.....	145
АКТУАЛЬНА СУДОВА ПРАКТИКА.....	165